

trei ajungu sa faca esamenulu de maturitate.

Acesti trei apoi erau mai norocosi, deca nu umblau la scola. Invetiatur'a a facutu dintr'ensii nisce capete incurcate si nisce omeni fara de viitoriu hotaritu. Romanesce nu vorbescu bine, fiindu-ca au fostu siliti sa-si faca studiile in o limba straina. Unguresce nu sciu, pentru ca suntu romani. Astfelu celu dintaiu resultatu alu scolii magiare este unu omu, care nu scie vorbi. Si tocmai atatu de incurcatu trebuiesce sa-i fia capulu ca limba. Elu a contractatu in scola vederi si chiaru afecte, care nu se potrivescu cu firea lui si astfelu devine unu omu, care nu pote face mai bine, decatu dandu-si truda a uita, ce a invetiatur'a in scola. Si negresitu dintre romani crescuti in asiediaminte magiare aceia suntu mai norocosi, care au pututu trece prin scoli ca si canele prin apa, adeca fara a invetiatur'a ce-va din „spuse, ei numai desvoltandu-se pe vedute.“ Acesta e principiulu instructiunei magiare la romani: este in scolarii romani o resistenta fireasca pentru totu, ce li se spune in scola; ei si privescu invetiaturii ca vrajmasi si mereu se silesco a nu privi lucrurile, cum le privescu profesorii. Intradeveru institutele magiare suntu centrele, in care se nutrescu antipatiile nationale si cei mai neimpacati vrajmasi ai magiarilor suntu tocmai tinerii, care au fostu siliti a invetiatur'a in scoli magiare. Poporul romanu, romanulu dela satu nu uresce pe magiaru, ci se marginesce a-lu privi, ca pe unu omu, care nu este deopotriva cu densulu.

Dar' sa intramu mai adencu in firea cestiunei.

Noi nu amu fi multiamiti cu profesori magiari, care ne-aru invetiatur'a romanesce, precum magiarii se multiamescu cu profesorii germani, care ii invetiatur'a ungresce. Intre invetiaturii si scolarii trebuesce sa fie o fireasca comunitate de vederi si de afecte; si deca judecatoriulu nu pote fi bunu judecatoriu fara a cunosce pe impriinati, cum unu profesor sa poata fi unu bunu pedagogu, fara a sci, care suntu elementele metodice a scolariulu. Mai multu decatu ori-cine profesorulu care este organulu, ce midilocesce desvoltarea, trebuesce sa cunosca societatea in care functioneaza. Numai cu cati-va ani in urma renunitulu romanistu Ihering a parasitu universitatea dela Vien'a si s'adusu la o mica universitate din Germania, pentruca, dicea elu: „Ich und die Zuhörer verstehen uns nicht.“ Si forte firesce, de ore-ce acelu auditoriu era unu amestecu de germani, magiari, slavi si romani, iera profesorulu nu era decatu unu germanu din Hanover'a, care si iubea sciintia dorea sa o comunice unoru omeni, care lu potu pricepe. Astfelu prelegerile remaneau unu feliu de tortura logica atatu pentru profesorulu catu si pentru scolarii. Prin asemenea tortura logica trecu tinerii romani. Ei suntu siliti a invetiatur'a dela nisce profesori, care nu ii cunescu, nu sciu cum si ce sa-i invetie si indeobscu nu ii iubescu. Astfelu o mare parte din invetiamentu devine o zadarnica risipa de puteri. Acesta inse nu numai pentru noi. Scol'a nu suntu invetiaturii si nu scolarii, ci invetiaturii si scolarii impreuna. Nici pentru profesori, nici pentru scolarii magiari, scolarii romani nu potu fi decatu unu elementu jignitoriu. Unii se tortureaza pre altii.

Pentru acestu sistem de jignire pedagogica, pentru sustinerea acestui metodu de a nutri antipatiile in inimile viitoriloru cetatieni, pentru aceste mutuale torturari se chielnuiescu apoi milioane pre fie-care anu. Noi muncim si din rodulu mucei nostre magiarii creaza midiloce spre a ne jigni desvoltarea si spre a ne sili sa le stricamu limb'a si sa-i jignim si pre densii. Acesta e mai multu decatu

nedreptate, mai multu decatu risip'a, mai multu decatu nechibzuintia!

Singurele asiediaminte de invetiamentu, pre care le avemu, suntu scolile dela safe, scolile pedagogice teologice si putienele gimnasilor, pre care le-amu infintiatu cu chiu cu vai si totu cu chiu si vai le sustienemu, de ore-ce administratiunea magiara s'a ingritu, ca sa nu ne mai remana bani si pentru aceste. Dar' chiaru putendu-le sustienea aceste suntu asiediaminte menite a respanditi cultura si mereu trebuesce sa ne intrubamu, de unde sa luamu cultura, ce voim a respandi. Unde sa ne formamu dascalii, pre care ii trimitemu la safe? Unde sa ne formamu profesorii, pre care ii punemu la gimnasilor, la scolile pedagogice si la cele teologice? In universitatele magiare? Da! dar' tocmai acestu nu ne este iertatu a o face. Este unu lucru pre care trebuesce sa cautamu a-lu evita: acel'a, de a corupe si pre poporu comunicandu-i cultura falsa, pre care o avem noi. Poporul resista contr'a scolilor pentru-ca ele dau o invetiatur'a, care se impotrivescu cu firea si trebuintele lui: ele dau mai multu, mai putienu, ori-ce alt'a decatu ce trebuesce. Deca voim dar' sa ne asiezamu invetiamentulu pe temelii sigure, nu ne remane decatu sa staruim spre a completati sistemulu prin o universitate romanesca. Si totu, ce romanii pretindu, se resuma in putienele cuvinte: ceremu crearea conditiuniloru intre care o universitate romanesca e cu putintia.

Astadi universitatea romana e preste putintia. Universitatea este unu institutu, in care omenii se pregatescu pentru anumite cariere. Noi, in Ungaria, nu avem nici o cariera, deci universitatea nu are nici unu intielesu. Acel'a, care invetia carte, se face popa, dascalu ori notariu satescu. Pentru aceste nu se cere universitate. Invetiamentulu nostru se infunda la teologia. Era o vreme, in care si noue ni se deschideau cariere in Ungaria, si omenii si dau copii la scola. Acum inse nebunu trebuesce sa fia acel'a, care si nenoresce copilulu, tramiendulu la scola. Ori elu remane cu tota invetiatur'a omu peritoriu de fame ori este silitu a se espatriati, trecandu in Romania. Intr'unu chipu ori intr'altulu capitalulu, care s'a cheluitu pentru instruirea lui, este unu capitalu risipitu spre nenorocirea unu omu. Si ne ingrodimu, candu ne damu sema despre capitalele, care s'au risipitu astfelu in Ungaria. Nu mai putienu decatu preste un'a mie siese sute de petitiuni suntu astadi la biroulu camerei romane, in care tineri ardeleni, banatieni ori unghureni ceru a li se recunosce dreptulu de cetatieni romani. Alte sute au fostu naturalisati si iera-si alte sute nu suntu dispusi a-si cere naturalisatiunea. Sa nu se fi cheluitu mai multu decatu cate 3000 fl. pentru instruirea fia-carui'a din acesti tineri si noi romanii amu perdutu unu capitalu economicu de atate si atate milioane si in aceea-si vreme unulu intelectualu, care nici nu se pote pretiui. Totu inse, ce noi pagubim, e pagub'a Ungariei si cu deosebire in acestu casu pagub'a magiarilor, de de ore-ce romanii espatriati in virtutea faptului, ca au fostu espatriati, suntu dispusi a propaga nisce idei, care nu potu fi binefacatore nici pentru magiari, nici pentru Ungaria si pote chiaru nici pentru noi, romanii.

Dupa tote aceste credu, ca potu caracterisa intr'ega administratiunea magiara in cate-va cuvinte: ea da focu la casa pentru ca sa arda si orecci. Tote mesurile care le ea spre a jigni desvoltarea nostra si cele mai multe din acele, pre care le ea spre a inlesni desvoltarea magiarilor, ruineaza tier'a economicesece, intradeveru jignescu desvoltarea nostra, dar' in aceea-si vreme imping

pre magiari intr'unu procesu de degeneratiune.

Alte rezultate actiunea magiarilor n'a avutu si nici nu va pute sa aiba. Ide'a cu care magiarii se amagescu si cu care unii carturari romani, fara multa carte, voru sa sparie pre romanii, magiarisarea romanilor, este unu lucru care a fostu, este si va fi eticesce si etnologicesce preste putintia. Nu noi suntemu poporul, care pote fi stirpitu de catre magiari. Individualitatea romana este marcanta, bogata si in totu casulu mai tinera si mai rodnică decatu a tuturoru poporeloru, cu care ne atingemu. Nici candu magiarii nu voru pute sa ne lipsesca de acesta individualitate, ei numai o tocescu intru catu-va si ne jignescu intru a o desvoltati. Si chiaru nici in acestu nu isbutescu cu deseversire. Romanulu e rabdurin. Dela anulu 1866 noi ne-amu desvoltatu in tote privintiele. Numaratoarea dela 1870 ne areta ca romanii se sporescu si pana in diu'a acestu ori-ce cifre privitoare la miscarea populatiunei ne areta acel'a-si resultatu. Si indata ce ei se sporescu trebuescu sa-si fi sporitu bogatiile in aceea-si proportiune, de ore ce astfelu nu s'aru fi potutu spori. De asemenea ei au facutu o mica, dar' sanetosa inaintare in vietia etica, incatu parca aru trebui sa ne bucuramu, ca magiarii ne-au alungatu din politica in biserica, in scola si la economie. Nu! de magiarisarea romanulu nu se teme; motiulu, mocanulu ori crisianulu ti-aru ride in fatia, deca i-ai dice ca elu ori fii, ori nepotii lui voru ajunge a nu fi romani. Deca romanulu s'aru simti amerintiatur'a de unu asemenea pericolu, elu nu aru fi atatu de blajinu si atatu de cumpetatu; ori catu de indelungu rabdatoriu, elu, candu e vorb'a de „adeca-te“, e omu cam reu la fire. Si deocamdata totu mai e bunu la fire, adeca nu e vorb'a de „adeca-te.“

Nu ne tememu de magiarisarea, dar' voim a ne desvoltati. Aici, in orientulu Europei, intre slavii de nordu si cei de sudu, trebuesce sa se urdi esca nu unu statu, ci o vietia romana, trebuesce catu mai curendu, trebuesce inainte de a fi prea tardiu: noi voim sa contribuim la urdirea acestei vietii in interesulu nostru, alu monarchiei si, deca suntu urechi, care sa ne auda, in interesulu resfatiiloru de magiari. E vreme sa pretindemu, ca sa nu mai fimu jigniti in staurintia nostra spre implinirea chierare, ce avemu in virtutea pozitiei nostre topografice si etnografice, sa nu mai fimu jigniti, aici multu nu ne mai tiene rabdarea. Aducemu aminte celoru ce se cuvine cuvintele, pe care Kaunitz-Rittberg, intieptulu barbatu de statu, le-a disu Imperatesei Maria Theresia.

Deca magiarii cu ori-ce pretiu voru a sterpi, sterpesca acolo, unde intempina elemente dispuse spre a fi sterpiti: noi ne aducemu inse aminte cuvintele poetulu nostru Alessandri: „Decatu o vietia morta, mai bine o morte via!“ si deca e vorb'a sa perimu, perimu in lupta cu altii, ear' nu cu magiarii.

III.

Dupa anulu 1866 puterile se impartu in Austria astfelu, ca magiarii suntu singurul poporu, care nu pote fi banuitu de staurintie impotrivate cu interesele imperiului. Ei suntu unu poporu, care intregu este asiezatu in imperiu; celelalte elemente suntu fractiuni de popora, care potu fi banuite de tendentie de disolutiune. Astfelu e dreptu si bine, ca poporul magiaru sa urmeze a reprezentati imperiulu. Are inse acestu poporu puterea spre a portati o sarcina atatu de mare si este elu politicesce destulu de maturu spre a sti sa si alaga elementele, cu care sa si sporesca puterea? — Nu! Era destulu sa arunce o privire asup'a cartii etnografice a Ungariei

spre a se incredintia, ca in acesta Ungarie este o populatiune asiediatu la cele mai importante puncte ale imperiului si spre a-si repeta cuvintele „ein Schatz und wahres Kleinod des Durchlauchtigen Erzhauses.“ Suntu trei milioane de romani asiediatu in liniile carpatiloru si in vecinatatea unu micu statu romanu, ce tocmai se urdi. Acesta nu e unu poporu, care piere, ci unulu, care se reivesce intrandu in noua fasa de vietuire. Nu se cerea prea multu bunu simtiulu politicu spre a intielege, ca rolulu magiarilor nu este de a instrainati pre romani din imperiu de frica statulu vecinu, ci de a castiga pre acestu statu pentru interesele imperiului de dragulu romanilor, ce suntu in imperiu.

Magiarii ne banuiescu de idea daco-romanismulu. Da! se voru fi gasindu capete, care visaza la acesta idea, se voru fi gasindu cu atatu mai multu, de ore-ce magiarii mereu ne silesco a ni-o aduce aminte. Dara nisce omeni, care isi d'au aerulu de a fi „diplomati“, nu trebuescu sa umble dupa dise, audite si visate. Realizarea acestei idei e topograficesce si etnograficesce preste putintia, si deca magiarii si aru fi datu truda, ei s'aru fi incredintiatu, ca ori-catu de bunu amu fi de gura, nu suntemu unu poporu, care cauta sa ajunga lun'a cu prajina. Intr'ega noastra viatia este dovada, ca suntemu unu poporu, care mai bucuros suferu, decatu sa se incerce a realisati unu lucru, a carui realizare nu este motivata in starile sociale.

Si apoi sa nu uite magiarii, ca romanii in tote vremile s'au alipitu cu credintia neconditionata catre Dinastia Hasburgiloru. Nu este in viatia loru unu singuru actu, care aru fi fostu indreptatu impotriva imperiului. Bine si reu ei au primitu cu deopotriva supunere si iubire. Au fostu asupruti si s'au plansu; nici candu inse in amariciunea loru ei nu au mersu pana a se redica cu vorb'a ori cu fapt'a contr'a Imperatiului. Chiaru astadi, dupa diece ani de administratiune magiara Motiulu, Mocanulu si Crisianulu, supusu cuventulu imperatescu, aru uita fratia si aru fi gat'a sa apere strimitorile Carpatiloru contr'a ori-carui vrajmasiu alu imperatiei. Unu asemenea poporu trebue sa fia menagiatu; simtiamentulu de credintia, cu care elu se alipesce catre tronulu, trebui sa fia intaritu, iera nu slabitu.

Din adinsu inasa magiarii au cautatu sa ne departeze de radiemulu nostru firescu si sa faca tronulu partasiu de nedreptatile si de jignirile, ce sufereamu dela densii; din adinsu au cautatu sa ne infatisieze astfelu, incatu sa nu mai paremu vrednici de ocrotire, si din tote puterile au lucratu spre a ne lipsi de sperantiele intr'unu viatoriu doritu. Numai cu cati-va ani in urma era vorb'a ca Inaltimea Sea Regala si Imperiala, principele ereditariu, sa invetie romanesce. Magiarii au mersu in nechibzuintia loru pana a abusa chiaru si de acestu intemiere, spre a lovi in aceea, ce este mai santu in vietia nostra politica.

Noi scim inse, ca de acolo de unde ne-a venitu totu binele, reulu nu ne pote veni. Sufletele ne suntu ranite, dara scim ca loviturile din care au urmatu ranele, nu vinu decatu dela aceia, care totu-deun'a au staruitu sa ne ranesca. Nu suntemu de o potriva cu magiarii, care numai atunci suntu credinciosi, candu li-se da, ce pretindu; ier' candu nu li-se pote da, uita in necumpetulu loru totu, ce e santu in lume.

Nu de multu era o vreme, in care magiarii se aflau intr'o stare cam de o potriva cu a nostra. Si tienemu minte, catu de desmatia si de neloiala era intr'ega loru atitudine. Si pentru a i caracterisa in putieno

